МЕТОДОЛОГІЯ. ІСТОРІОГРАФІЯ. ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

В.М.Матях*

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА НОВІСТИКА ТА ПЕРСПЕКТИВИ НАУКОВИХ ПОШУКІВ

У статті порушено низку питань, пов'язаних із перспективами розвитку ранньоновістичних студій в Україні. Зокрема, увагу акцентовано на тому значенні, яке має ранньонова доба в історичному поступі України, проблемі визначення її хронологічних меж; окреслено основне тематичне поле, в якому варто розвивати подальші наукові пошуки.

Процеси, якими обумовлювався поступ української історичної науки на зламі XX–XXI століть (саме починаючи з цього часу, ми можемо вести мову про сучасну (новітню) українську історіографію), навряд чи можна оцінювати однозначно. У цілому історіографічна ситуація цього часу (принаймні, за зовнішніми ознаками) виявилася вельми подібною до тієї, яка спостерігалася на етапі кінця XIX – перших десятиліть XX ст. Інтенсивне накопичення конкретно-історичних знань так само супроводжувалося методологічною розгубленістю вчених; розширення проблемного поля наукових студіювань відбувалося паралельно зі знищенням усталених на попередніх історіографічних відрізках наукових напрямів; започаткування сучасних наукових шкіл своєю зворотною стороною мало посилення аматорських тенденцій; часове збільшення викладання історії в навчальних закладах водночас не гарантувало якості отримуваних молоддю знань. Подібні тенденції змусили науковців все частіше говорити про чергову кризу історичної науки.

Не поділяючи позицій колег у цьому питанні, наголосимо, що, починаючи з середини 80-х рр., під дією цілої низки суб'єктивних і об'єктивних факторів, українська історична наука, переживши складний кризовий стан кількадесятилітнього існування в жорстких світоглядних та ідеологічних координатах, якими детермінувалися, всупереч об'єктивності внутрішньої логіки, не лише цілі напрями можливих наукових пошуків, а й наперед визначалися їх можливі результати, нарешті отримала можливість вступити на шлях розвитку як повноцінна складова європейського історіографічного процесу, підпорядкованого насамперед власним закономірностям.

Безперечно, що такий перехід не міг відбуватися безболісно. Рух уперед ставав неможливим без засвоєння накопиченого за цей час в європейській історичній думці досвіду, без впровадження в український історіографічний простір нових світоглядних парадигм, без випрацювання нових методик, збагачення дослідницького інструментарію. Усе це доводилося робити екстенсивними методами. Без сумніву, не всі українські науковці, не всі галузі української історичної науки виявилися однаковою мірою готовими до подібного масштабного експерименту. Однак майже двадцять років, що збігли від його початку, дозволяють підбити певні підсумки, виявити певні закономірності, з'ясувати співвідношення між національними та загальносвітовими тенденціями, якими визначається не лише сучасний стан української історичної науки, а й накреслюються найближчі перспективи в її поступі. Спробуємо зробити подібні узагальнення на прикладі осягнення сучасною національною історичною думкою українського раннього нового часу.

** Матях Валентина Миколаївна – канд. іст. наук, ст. наук. співроб. Інституту історії України НАНУ.*

Очевидно, що лавиноподібний прорив, який має місце в останні десятиліття XX – на початку XXI ст. саме в галузі української новістики, не повинен дивувати історіографів. Адже на цьому етапі суспільство в черговий раз висунуло перед історичною наукою важливий соціальний запит – довести самобутність української нації, її «відмінну історичну долю, право на національну державу...»[1]. Його поява, продиктована новими суспільно-політичними реаліями перебудовчої доби та становлення незалежної Української держави, на цей раз виявилася співзвучною із внутрішніми потребами власне української історичної думки. Адже вперше за багато десятиліть радянського режиму українські вчені отримували реальні можливості відновити втрачені історіографічні традиції, вільно працювати над науковими проблемами минулого, переосмислити й відтворити у всій його складності й багатогранності національний історичний процес, в якому саме український ранній новий час, з огляду на доленосні для утвердження української нації події та процеси, що відбувалися в цю добу, виявився найбільш заміфологізованим у наступній історіографічній практиці.

Отже, потреба в розміфологізації національної історії, створенні правдивої картини минулого, вписанні українського історичного процесу в загальноєвропейський і стала тим внутрішнім підґрунтям, на якому, починаючи із середини 80-х років минулого століття, і розвивалися українські медієвістика і новістика.

Інтеграція української історичної науки в історико-історіографічний простір Європи надзвичайно актуалізувала проблему її взаємопов'язаності (як у цілому, так і за окремими галузями) із поступом європейської історіографії на важливих, з еволюційного погляду, хронологічних періодах. Зокрема, питання щодо необхідності комплексного підходу до відтворення європейського і всесвітньо-історичного контексту розвитку української історичної науки у XIX–XX ст., було порушене 2000 р. В.А.Потульницьким[2]. Акцентуючись на основних аспектах проблеми, учений в якості важливих показників у числі інших визначив головні історіографічні концепції, етапи та періодизацію історичного процесу[3]. На пріоритетному значенні методу періодизації в методології історичного дослідження науковці наголошували неодноразово. Зокрема, це засвідчують як спеціальні наукові розробки, так і напружені дискусії, які періодично виникають у наукових колах щодо поділу на окремі, схарактеризовані якісними відмінностями від попередніх, періоди як національного, так і загальноосвітнього цивілізаційного поступу[4]. «Будь-яка періодизація, – зазначають, зокрема, сучасні російські дослідники, – являє історичний час у вигляді відрізків, які концептуалізуються як періоди сталого чи відносно незмінного стану суспільства в широкому розумінні, в усякому разі за якимись базовими характеристиками...»[5]. При цьому основним структурним елементом виступає історична категорія епохи «як цілісності культурної системи, соціальної системи і системи особистості»[6].

Загальноприйнятим в історичній науці є поділ історичного поступу людства на чотири визначальних хронологічних відрізки історичного часу – епохи античності – середніх віків – нового часу – новітньої доби, з якими співвідносяться всі періодизації континентальних, національних, регіональних і локальних історій.

У контексті задекларованої нами проблеми зупинимося на тому значенні, яке мав новий час в історії Європи, та стисло окреслимо специфіку на цьому етапі українського історичного процесу, насамперед умовно визначивши його межі.

Відокремлення епохи нового часу від доби середньовіччя відбулося фактично в умовах Гуманізму та Реформації. В уявленні італійських гуманістів своєрідним «водорозподілом» двох великих історичних періодів (зокрема, доба нового часу в європейській історії тривала майже п'ять століть) стало XV ст. Однак хронологічні межі нової історичної епохи не є усталеними і до сьогодення. Амплітуда їх коливань, як, до речі, і тлумачення самих термінів «новий

час», «нова історія», зазнавали на різних історіографічних етапах і в різних історіографічних школах досить суттєвих видозмін. Зокрема, на пострадянському просторі інтерес до цієї проблеми значно активізувався після відмови від марксистської наукової парадигми. Так, під час роботи «круглого столу», присвяченого проблемам періодизації нової та новітньої історії, який відбувся у Москві 1995 р. і фактично продовжив розпочату значно раніше дискусію, зазначалося, що підняте питання визріло давно «і стало особливо актуальним..., коли інформаційний підхід втрачає свою монополію і все більшу увагу привертає цивілізаційний підхід»[7]. Однак на цьому етапі російським ученим так і не вдалося дійти консенсусу щодо хронологічного визначення європейського нового часу. І якщо в західній історіографії нижньою межею цієї епохи прийнято вважати рубіж XV–XVI ст. (що, втім не виключає й наявності альтернативних поглядів), росіянами були запропоновані дещо інші варіанти періодизації, зокрема: 1640–1815 рр.; 1492–1814 рр.; 1566 – до періоду індустріального та постіндустріального суспільств тощо, із відповідними поділами на етапи[8], початок кожного з яких пов'язувався з «важливими політичними подіями, які мали великий вплив на хід історії»[9].

Слід зауважити, що, на відміну від російської, у новітній українській історіографії проблема хронологічних меж нового часу фактично не акцентувала на собі уваги науковців. Як, утім, і проблема вичленення в самостійну спеціалізовану галузь вітчизняної історичної науки новістики, предметом дослідження якої повинен бути український історичний процес на етапі раннього нового часу (по суті, ця достатньо поширена в понятійному апараті зарубіжної історичної науки дефініція донині так і не введена до вжитку у вітчизняному історіографічному просторі, а проблематика української нової історії за інерцією продовжує залишатися в предметному полі медієвістики).

Зрозуміло, що будь-яка періодизація в історичній науці є справою умовною, і в основу її на різних етапах розвитку історичної науки закладалися далеко не однакові критерії. Ми цілком погоджуємося з визначенням, що «будь-яка модель або схема епох є не аналогом минулого, а лише способом структурувати знання про минуле. Її вибір визначається як смаками і світоглядом дослідника, так і завданнями його праці»[10]. Водночас у результаті своєї еволюції поняття нового часу вже на середину XIX ст. помітно концептуалізувалося і набуло означення продиктованого Європою «часу всього світу, всього людства... незалежно від типу і ступеню розвитку того чи іншого суспільства»[11]. Визначаючи його характеристичні риси, німецький дослідник Е.Трельч на початку XX ст. підкреслював: «Справжній Новий час народився від розриву з абсолютизмом і конфесіоналізмом... Громадянське суспільство, автономія і здатність до організації усвідомленої науки – його ознаки. Таким чином, варто розрізняти Новий час у широкому і вузькому значеннях. У першому значенні він починається з XV ст., із нової військової та бюрократичної держави, із суверенітету по відношенню до церкви та імперії, у другому – з Англійської революції і Просвітництва»[12]. Відповідно для означення історичного процесу, який мав місце у цей час, у національних історіографіях вирізняються як синонімічні дефініції «історія нового часу», «нова історія», паралельно з якими в ужитку перебуває і термін «модерний період» («modern period»), який застосовується для характеристики інноваційних якостей у розвитку певного суспільства. Останнім часом все частіше із загального періоду починає виокремлюватися ранній новий час (early modern period). Надалі саме він і перебуватиме в епіцентрі нашої уваги.

Отже, де проходить межа між середньовічною добою і ранньомодерною епохою в історії України? Л.Войтович пропонує означити її (згідно з найбільш поширеним європейським аналогом) зламом XV–XVI ст., умовно вважаючи граничним 1492 р. – рік відкриття Колумбом Америки для Європи, а для Ук-

раїни – рік видачі Віленського привілею, яким удільні князі позбавлялися права зносин з іншими державами та інвеститури, що означало формальне завершення на українських теренах так званої «княжої доби» (щоправда, він тут же додає, що фактично цей процес затягнувся майже до середини наступного, XVI ст.)[13].

Тим самим, вважає вчений, датування середніх віків у національному історичному процесі цілковито відповідало б найбільш поширеній у європейській медієвістиці схемі[14]. Таку пропозицію можна було б цілком прийняти, якби не одне «але». Воно полягає в наступному: як бути з тими якісними показниками в суспільному розвитку, які для Європи саме й виступають характеристичними ознаками початку нової епохи, – виникненням сучасних національних держав, капіталізацією виробничої сфери і соціальних відносин, приматом науки, фактором революцій, процесами глобалізації тощо. Як відомо, у вітчизняній історії на рубежі XV–XVI ст. ми їх не знаходимо. Вони започатковуються дещо пізніше – із перетворенням козацької спільноти у новий суспільний стан, формуванням елементів його політичної культури, утворенням за Дніпровими порогами національного військово-державного організму – Запорозької Січі, усталенням у козацькому середовищі автономістичних настроїв щодо Речі Посполитої з поступовим перенесенням їх у ментальну сферу українців, започаткуванням елементів нового господарювання в економічній сфері, культурно-просвітницькою діяльністю братств тощо.

Отже, цілком логічно припустити, що між українським середньовіччям і раннім новим часом, завдяки об'єктивним обставинам історичного розвитку українського етносу, існував так званий перехідний період, у надрах якого поступово і визрівали ті інновації, які повною мірою виявили себе вже на новому історичному етапі, заторкнувши всі сфери життєдіяльності соціуму.

Таким чином, сприймаючи запропоноване датування в широкому сенсі, усе ж таки в межах нашої праці ми сконцентруємося переважно на українських реаліях другої половини XVI–XVIII ст., доби цілком цільної в національному ранньомодерні, суспільні трансформації і модифікації протягом якої зумовлювалися як внутрішніми, так і загальноєвропейськими чинниками.

Насамперед підкреслимо, що інтеграція української історичної науки в єдиний історіографічний простір нині не є питанням більш-менш віддаленої перспективи, а виступає реалією сьогодення. Звідси завдання, які стоять перед вітчизняними істориками, полягають не лише у подолані негативних наслідків більш ніж півстолітнього розриву в національній історіографічній традиції (зазначимо: за останнє десятиліття ситуація з цим фактично вирівнялася, і не помічати позитивних змін здатен лише той, хто цього не хоче), а й у тому, щоб представити кілька тисячоліть української історії невід'ємною складовою спільної історії європейського континенту, на порозі створення якої сьогодні стоїть європейська наукова співдружність[15].

Що це означає на практиці? По-перше, ідеться про необхідність детального прописання власного історичного минулого (більшістю європейських національних історіографій цей шлях уже благополучно пройдений, як, до речі, і шлях тотального опрацювання наявної джерельної бази) в усій його багатогранності й причинно-наслідковій взаємопов'язаності процесів політичних, культурно-духовних, господарських, соціальних, з усіма їх локальними особливостями та закономірностями загальноєвропейського характеру. По-друге, сучасному українському досліднику при препаруванні власного конкретно-історичного матеріалу слід виходити не лише зі здобутків і традицій вітчизняної наукової практики, а й взяти на озброєння весь теоретичний та методологічний арсенал і дослідницький інструментарій, напрацьований за останній час міжнародним науковим інтелектом. Отже, ідеться про назрілу очевидність «кардинальних змін у самому стилі мислення історика, засобах систематизації та інтерпретації

історіографічного матеріалу, у системі категорій і понять, якими оперує історична наука»[16].

Безумовно, відчуваючи на собі певною мірою вплив тенденцій, якими характеризувалася на початку 90-х років історіографічна ситуація на пострадянському просторі, а також у країнах так званого соціалістичного табору центрально-східного регіону Європи, українська новістика, однак, скоріше тяжіє до випрацьованої дещо раніше німецької моделі розвитку. Це виявляється не лише у необхідності подолання штучного розриву в високорозвиненій на кінець XIX ст. національній традиції історіописання, а й у потребі повної деміфологізації національного історичного процесу, що мало місце в умовах тоталітарних режимів, «повернення до універсально-історичного європейського історичного бачення»[17]. Спільним для обох історіографічних моделей є також посилена увага до традицій національної державотворчості, а отже, виведення на пріоритетні позиції політичної історії, а також проблем історичної ідентичності.

Водночас за формами своєї організації вона є найбільш наближеною до італійської, виведеної за університетські межі (інститути середніх віків та нової і новітньої історії) структуризації наукових інституцій.

Важливою реалією сьогодення, з якою не можна не рахуватися, є наявність до певної міри руйнівного впливу на історіографічну сферу такого фактора, як присутність у ній так званої постмодерністської течії[18], з її викликом традиційній історичній школі, із надмірною гіперболізацією в новітній українській історичній науці кризових тенденцій, підкресленням її меншовартісності, провінційності, підміни національної парадигми науковим космополітизмом, намаганням увести дослідників із площини побудованих на емпіричному досвіді теоретичних схем і концепцій та практичних реконструкцій у царину розумової абстракції (ситуація, якої, на відміну від літературно-мистецької сфери, українській історичній думці щасливо вдалося уникнути на початку XX ст.), підміною конструктивної наукової критики та толерантного наукового дискурсу войовничим утвердженням власної непогрішності тощо.

Як не дивно (а, можливо, саме через те, що ця проблематика нині найбільш інтенсивно розробляється), увага постмодерністів переважно концентрується на критиці досягнень традиційної історіографії саме у царині дослідження національного історичного процесу ранньомодерної доби. Насамперед це стосується таких фундаментальних проблем, як українське державотворення раннього нового часу, існування та сутнісна характеристика Української козацької держави, Українська національна революція XVII ст., національно-визвольні змагання українців кінця XVI–XVIII ст. та роль у цих процесах козацтва тощо. Сумніву піддаються як достовірність джерельної бази, так і сама можливість історика осягнути суть досліджуваних явищ.

Зазначимо ще раз, що у своїй основі постмодернізм далеко не є винаходом сьогодення (згадаємо хоча б теоретичні виклади Ф.Ніцше, В.Герьє, Ч.Бірда, К.Беккера та ін. учених кінця XIX – першої половини XX ст.), тож перебільшувати вплив деструктиву означеної течії на поступ сучасної історіографії навряд чи варто, однак не варто його й ігнорувати. Принаймні, присутність постмодернізму в новітньому українському історіографічному просторі не дозволить представникам академічного напряму заспокоюватися на досягнутому, а змусить перебувати у постійному пошуку нових проблемних варіацій та побудови нових інтерпретаційних моделей. Можливості ж на цьому шляху сьогодні необмежені.

Склалося так, що впродовж кількох десятиліть українська історична наука перебувала в ізоляції від тих інноваційних змін та методологічних модифікацій, якими з кінця XIX і фактично впродовж майже всього наступного століття живився світовий історіографічний простір. Але в цьому можна віднайти і певний позитив. Адже сьогодні українські науковці, опанувавши здобутий світовою

історичною наукою досвід, мають можливість спокійно і виважено, цілком обдумано, уникаючи крайнощів і сліпого копіювання, екстраполювати його позитивні надбання на український ґрунт, при цьому запобігши тих болісних супровідних процесів укорінення нового, які є неодмінним супутником періодів наукових переломів.

Які ж можливості при цьому відкриваються на найближчу перспективу в дослідженні українського ранньомодерну?

«Наукове прочитання історії України, – стверджують сучасні історики, – ...полягає насамперед у переоцінці історіографічних здобутків, запереченні тих, які не витримали перевірки часом або ж були мертвонародженими, та водночас підтвердженні та реабілітації тих, які довели своє право на існування»[19]. Останнє інтелектуальне зрушення, яке датується в історіографії 1989–1992 рр. і полягає у відмові (насамперед на пострадянському просторі) від марксистської концепції світового історичного процесу, безпосередньо торкнулося й українського історичного середовища. Чи були готові до цього українські історики?

На цьому тлі полярності думок, яку на зламі 80–90-х рр. засвідчили численні дискусії та публікації на сторінках фахової періодики[20], у Києві, на типографічній базі Інституту історії України НАНУ, побачила світ невелика брошура двох провідних фахівців у галузі української політичної історії раннього нового часу В.А.Смолія та В.С.Степанкова[21]. Прикметно, що її поява фактично збіглася за часом із поверненням (після тимчасового відходу у тінь інших наукових напрямів) політичної історії на свої пріоритетні позиції у європейській історіографії. «Під політичною історією, – зазначає Д.Тош, – звичайно розуміється вивчення всіх аспектів минулого, пов'язаних із структурою влади в суспільстві – з тим, що в більшості відомих нам форм організації людської спільноти визначається поняттям «держава». Сюди входять інституалістська організація держави, суперництво фракцій і партій за владу, міждержавна політика»[22].

Ми не випадково зробили цю ремарку. Адже запропонована нова концепція історії Національно-визвольної війни українського народу не лише рішуче витіснила з української історіографії нав'язаний їй у 50–80-х рр. минулого століття стереотип щодо оцінки сутності та основного змісту політичних подій в Україні XVII ст., а й надала своєрідної спрямованості пошукам представників академічного напряму в царині української історії раннього нового часу. Адже нова концепція недвозначно доводила: національно-визвольна епопея, що точилася на українських теренах з кінця 40-х до середини 70-х рр. XVII ст., «започаткувала нову епоху в боротьбі народу за незалежність і створення самостійної держави»[23]. І хоча геополітичні реалії тогочасся істотно обмежили час її існування як повноцінного суверенного утворення, вона «у формі Лівобережного гетьманства на правах автономії проіснувала у складі Росії» до початку 80-х рр. XVIII ст., а сформульована у ході революційних подій національна державна ідея «стала для наступних поколінь українців неписаним заповітом у боротьбі за незалежність»[24], «потужним імпульсом для розвитку здеформованої і придавленої національної самосвідомості українського суспільства, позбавленого своєї держави»[25].

Переглянувши сутність, типологію, хронологічні межі, періодизацію, роль і місце Національно-визвольної війни в українській та європейській історії, класифікувавши її як Українську революцію XVII ст., науковці запропонували і свою схему розвитку у другій половині XVII–XVIII ст. українсько-російських відносин, згідно з якою акценти зі штампу спільності історичного минулого українського і «єдинокровного» російського народів, якою обумовлювався основний сенс національно-визвольних змагань українців у середині XVII ст. як боротьби за об'єднання двох «братніх» слов'янських народів, переміщувалися у площину національної державотворчості, реалізації на практиці основоположних засад ук-

раїнської державної ідеї та програми унезалежнення власної держави. Зрозуміло, що цим самим докорінно змінювалися акценти у трактуванні цілого комплексу суспільно-політичного процесу не лише нового, а й новітнього часу.

Безперечно, поява на початку 90-х рр. минулого століття нової концепції Національно-визвольної війни, яка згодом трансформувалася авторами в концепцію Української національної революції XVII ст., стала можливою завдяки радикальній зміні історіографічної ситуації в Україні, зокрема, становленню в ній на кінець 80-х рр. нової державницької школи, ґрунтованої на традиціях і досягненнях попередників, а також розширенню інформаційного поля шляхом відкриття перед українськими вченими більш вільного доступу до надбань світової історичної думки та таємниць закордонних архівосховищ (щоправда, незабаром на цьому шляху перед ними постали труднощі вже дещо іншого – матеріального характеру). Попри скепсис українських постмодерністів щодо відтворення історичної ретроспекції національної державотворчості та їх спроб (на підставі реанімації віджилих річпосполитських концепцій української історії) відтіснити національний історичний процес раннього нового часу на периферію тогочасної європейської цивілізації, науковцями академічного напряму протягом порівняно короткого періоду опрацьовано і введено до наукового обігу значний пласт нового документального матеріалу, користування яким із ряду обставин було неможливим на попередніх етапах, піднято й досліджено ряд важливих проблем з історії українського державотворення[26].

Зокрема, з'явилася низка наукових праць, в яких автори спробували переглянути деякі, здавалося б, уже добре вивчені епізоди та події в політичній історії України другої половини XVII–XVIII ст. та віднайти у ній чимало незаповнених лакун[27]. Головним напрацюванням істориків у цій царині стало утвердження, як історіографічно визнаного, факту існування на етнічноукраїнських теренах за козацької доби української історії національного державного організму в його певних політико-юридичних модифікаціях і – як слідство з цього – з'ясування ролі російського (поряд із польським, кримсько-турецьким, шведським тощо) фактора в українському державотворчому процесі раннього нового часу[28], переглянуто цілий комплекс питань, пов'язаних з українсько-російськими переговорами взимку–навесні 1654 р.[29]

У цілому вся тематика з проблеми української державотворчості XVII–XVIII ст. фокусується у двох площинах. По-перше, це політико-адміністративний устрій Української держави та становлення і розвиток її державно-правних інституцій. Іншим важливим аспектом, який, як і на попередніх етапах, продовжує домінувати в дослідницьких інтересах, є вивчення проявів державного будівництва в Україні-Гетьманщині в контексті її тогочасної політичної історії та геополітичної ситуації.

Незважаючи на появу ґрунтовних, належно аргументованих досліджень, багато проблем з історії українського державотворення раннього нового часу продовжують залишатися дискусійними (ідеться про республіканську чи монархічну концепції державного устрою Гетьманщини; наявність державотворчих планів у Б.Хмельницького на початку Національно-визвольної війни; хронологічні межі визначення Української держави як повноправного суб'єкта міжнародного права; місце і сутність українсько-московського договору 1654 р. у державотворчому процесі; ряд питань адміністративно-територіального устрою, наявність власної української монети за часів Б.Хмельницького та П.Дорошенка тощо). Не існує не тільки комплексного дослідження з історії українського державотворення, але й потребують спеціальних монографічних розробок такі питання, як політико-суспільний устрій Української держави у його ґенезі; формування державницьких теорій в українській суспільно-політичній думці; взаємозв'язок державного ладу та соціальної й економічної політики уря-

ду; державна політика в галузі культурного будівництва; з'ясування політичної структури українського суспільства; погляд на Українську державу крізь призму геополітичних інтересів країн Центральної і Східної Європи, могутніх держав Заходу; врахування азіатського геополітичного вектора тощо.

Варто також з'ясувати роль людського фактора в державотворчому процесі; прослідкувати, наскільки чіткими були державотворчі концепції українських гетьманів як носіїв найвищої державної влади у країні; дослідити процес формування стереотипу влади та держави в масовій свідомості; трансформацію останньої у свідомість політичну тощо. Необхідно також дослідити державно-територіальний устрій України-Гетьманщини та етнічну структуру її народонаселення. Визріла необхідність комплексного вивчення українських державних інституцій у їхній самобутності, еволюції та взаємовпливах, а також виявити їхні тотожності чи відмінності з державними установами та структурами інших європейських країн; розглянути фактори, що сприяли інтенсивності державного будівництва в середині XVII ст. і призвели до його повного затухання лише протягом кількох наступних десятиліть, нарешті, виявити місце та з'ясувати роль українського державотворення й українського державного організму в цивілізаційній системі та суспільно-політичних структурах Європейського континенту, що можливе через порівняльний аналіз національного і загальноєвропейського досвіду державного будівництва та державотворчих теорій. На черзі також підведення під проблему належного фундаменту шляхом створення синтезного історіографічного курсу з проблем дослідження історії українського державотворення раннього нового часу.

Важливою науковою проблемою, найтіснішим чином пов'язаною з українським державотворенням другої половини XVII–XVIII ст., на новітньому історіографічному відрізку (як і за попередніх періодів) залишається проблема українсько-російських відносин, коріння перманентної актуалізації якої знаходиться як у площині суто академічного інтересу, так і прикладного застосування в поточній міждержавній практиці[30]. Прикметно, що у своїх студіях представники новітньої української історіографії намагаються не лише простежити магістральну лінію розвитку стосунків між Україною і Росією у другій половині XVII–XVIII ст., а й осягнути їх суть, визначити основні тенденції та характерні вияви на окремих етапах. Так, з'ясовуючи місце московського напряму у політичних планах Б.Хмельницького, науковці наголошують на тому, що орієнтація гетьмана на Російську державу обумовлювалася насамперед намаганням зберегти завойовану незалежність Української держави та забезпечити можливості її соборності в тій конкретній геополітичній ситуації, яка склалася навколо України на момент укладення українсько-російського договору, і лише як другорядні при цьому враховувалися такі фактори, як історична традиція, етнічна близькість двох слов'янських народів, православне віросповідання тощо.

Наявний на сьогодні в новітній українській історіографії доробок у царині дослідження українсько-російських міждержавних відносин в їхній хронологічній протяжності дозволяє стверджувати, що пріоритет тут, як і на попередніх етапах, упевнено перебрали на себе стосунки політичні. Водночас, важливим фактором, що суттєво впливає на характер співіснування будь-яких сусідніх народів, є взаємодія етнокультурна, взаємодія духовна. Саме тому, очевидно, цей фактор визнається сучасними вченими за головний у процесі денаціоналізації української еліти на зламі середньовіччя та нового часу та поступової втрати нею державотворчої потенції[31]. Саме тому, очевидно, не випадковим, а цілком закономірним виглядає той факт, що в міфотворчості спочатку імперських, а згодом радянських ідеологів поряд із міфом про Переяслав 1654 р. із незначним розривом у часі утверджується ще один міф – про зверхність «передової» російської культури над культурою українською, яка

відповідно вдягається у шата провінційності, хуторянськості. Тим часом, історичні реалії промовляють дещо про інше.

Високий культурно-духовний потенціал української ранньомодерної нації засвідчило нове фундаментальне видання з історії української культури другої половини XVII–XVIII ст.[32], в якому на широкому історичному тлі розкриваються внутрішні зв'язки і закономірності українського культурного процесу, його місце і роль у всесвітній культурно-історичній цивілізації. Перед науковцем же цей узагальнюючий том розкриває нові перспективи в дослідженні інтелектуального життя не лише Української козацької держави, а й самобутності культурно-духовного розвою українських етнічних теренів, які в другій половині XVII–XVIII ст. продовжували залишатися поза її територіальним ареалом. На сьогодні ж цілком однозначно можна стверджувати, що вже на середину XVII ст., тобто добу Української національної революції, Україна, на відміну від свого політичного сусіда, жила повнокровним, досить розвиненим інтелектуальним життям. Життям самобутнім, проте чітко зорієнтованим на європейський культурно-духовний простір. Це спостерігається в усіх без винятку галузях – науково-освітній, архітектурно-мистецькій, музично-театральній, літературній, сфері матеріальної, нарешті – політичної культури. Причому, у розвитку всіх без винятку культурно-духовних формовиявів, які з середини XVII ст. спрямовувалися на утвердження національної самобутності та національної самоідентичності, вирішальну роль відігравав саме український елемент. Натомість (особливо з початку XVIII ст.) на російських кресах у культурно-духовній сфері спостерігаються дещо інші процеси, а саме формується, а на середину XVIII ст. набуває свого утвердження культура імперська, ґрунтована не на російському, а на іноземному інтелекті. Наскільки позначилися ці явища на асиміляції української культури в загальноімперську, наскільки значним був вплив українського інтелекту на культурний розвой Російської імперії, наскільки українська інтелектуальна діаспора в Москві та Петербурзі впливала на урядову політику в культурній сфері – питання, які слід розв'язувати.

Без перебільшення можна стверджувати: на сьогодні в українській історичній науці фактично втрачено цілу історіографічну традицію дослідження соціально-економічних процесів, започатковану зі становленням історіографії як науки і розвинену (щоправда, зі значними деформаціями – слідством тієї ж ідеологічної міфотворчості) за радянських часів. Однак уже в кінці XIX – на початку XX ст. українськими науковцями було зроблено ряд цікавих спостережень стосовно специфіки і самобутності розвитку економіки Української козацької держави та тих негативних явищ, які породила у цій сфері економічна політика російського царату, спрямована, особливо від початків реформаторської діяльності Петра I, на підрив і поступове нівелювання національної української соціально-економічної моделі, витвореної у роки революції й зорієнтованої на західноєвропейські господарсько-економічні системи нового часу. Звернення уваги на студіювання в царині українсько-російських соціально-економічних стосунків постпереяславської доби з позиції сучасного історіописання може дати цікаві і надзвичайно повчальні результати. З іншого боку, з'ясування місця і ролі ранньомодерної України в господарсько-економічній системі Центрально-Східного регіону Європи навряд чи можливе без поглибленого дослідження специфіки соціально-економічного розвитку українського Правобережжя та західноукраїнських теренів, який відбувався під впливом факторів, дещо відмінних від тих, які діяли в кордонах України-Гетьманщини.

Значною популярністю у науковців різних поколінь користувалася і продовжує користуватися проблематика, пов'язана із дослідженням національно-визвольних змагань українців раннього нового часу. Однак досить питомий у кількісному відношенні доробок у цій сфері, на жаль, не завжди засвідчує до-

статній ступінь глибини її наукової розробки. Зокрема, це стосується й такої центральної події української історії XVII–XVIII ст., як Національно-визвольна війна українського народу, у сучасній інтерпретації – Українська національна революція XVII ст., в якій тією чи іншою мірою сфокусувалися як причини, так і наслідки всіх без винятку суспільно-політичних процесів та акцій найближчих десятиліть і століть.

Очевидно, багатоаспектність і багатовекторність цієї важливої наукової проблеми обумовлює той факт, що ставлення науковців до неї і сьогодні продовжує залишатися досить неоднозначним і далеко не завжди адекватним тогочасним реаліям. Чималу роль у цьому відіграють ті концептуальні засади, з яких той чи інший дослідник підходить до загальної оцінки доби XVII–XVIII ст. та місця і значення у ній подій 1648–1676 рр. Таке розмаїття оціночних критеріїв засвідчує, що в царині дослідження центральної (не лише в національному, а й у масштабі загальноєвропейському) проблеми на найближчу перспективу можливості для наукового студіювання практично не обмежені. Адже свого нагального розв'язання потребують такі питання, як національно-соціальний склад учасників національно-визвольних рухів на різних етапах революції; співвідношення між соціальними і національно-визвольними вимогами у програмах її лідерів; конфесійний фактор у його співвідношенні з іншими рушійними факторами визвольної епопеї XVII ст., рівень тогочасної національної самосвідомості та політичної культури українського соціуму; вплив Національної революції на економічну і культурну сфери; негативи, викликані революційними подіями середини XVII ст. у господарській та демографічній сферах; нарешті – місце Української національної революції в загальноєвропейській революційній ситуації XVII–XVIII ст. тощо.

Не менше запитань залишають для науковців і національно-визвольні змагання українців постреволюційної доби, зокрема, могутнього гайдамацького руху XVIII ст., в якому, особливо у виступі 1768–1769 рр., чітко простежуються традиції, започатковані Національно-визвольною війною середини XVII ст. На потребі переосмислення багатьох головних аспектів проблеми неодноразово наголошує у своїх працях В.А.Смолій. Зокрема, на його думку, свого перегляду потребують усталені погляди на причини гайдамаччини, суспільно-політичні передумови вибуху Коліївщини, питання про характер та типологізацію подій 1768–1769 рр. у Правобережній Україні, ставлення до них Росії, «так званий «возз'єднавчий рух», який тривав на Правобережжі протягом XVIII ст.», та ряд інших аспектів проблеми[33]. Постає й потреба перегляду поширеної в історіографії версії про досить примітивне озброєння повстанців. Безперечно, цікавим уявляється з'ясування не тільки соціального та кількісного складу загонів повстанців, а й рівня їхньої соціальної свідомості. Істотні розбіжності існують і в оцінках ролі православного фактора у розвитку гайдамацького руху. Натомість наявність в історіографії попереднього часу полярних поглядів та відсутність новітніх наукових розробок наводить на думку про доцільність детальнішого вивчення цих питань.

Важливою ланкою дослідження історії Коліївщини виступає розгляд того резонансу, який викликав цей рух в урядових колах Росії. Не менш цікавим аспектом є сприйняття дослідниками значення гайдамацьких виступів як для національного, так і для загальноєвропейського процесів. Поза увагою науковців залишилися такі питання, як вплив подій 1768–1769 рр. на російсько-турецькі відносини кінця XVIII ст., стратегічне місце Умані у планах повстанців, реакція урядових кіл європейських країн на внутрішньоукраїнську ситуацію в період розмаху Коліївщини тощо. Отже, сьогодні немає жодних підстав підводити риску під вивченням цієї важливої наукової проблеми.

Останнім часом у фокусі дослідницьких інтересів усе частіше опиняється проблематика, пов'язана із вивченням історичного зрізу ментальності та процесів формування національної свідомості українського соціуму, зокрема, на етапі існування Української козацької держави. Водночас специфіка подібних досліджень полягає насамперед у тому, що у цьому випадку історик має справу не з матеріальними свідченнями розвитку суспільства, а з абстрактними константами його духовності. Приступаючи до подібних досліджень, він повинен перш за все узагальнити накопичений у світовій історіографії досвід вивчення суспільної свідомості і духовної культури етносів та націй; ув'язати установки, ідеї, переконання, моральні та етичні норми поведінки індивіда із загальною канвою його історичного буття, враховуючи при цьому всю сукупність економічних, політичних, ідеологічних, культурних, релігійних чинників, якими зумовлюється психологічний клімат епохи.

При цьому не слід забувати, що особливістю буття українського етносу є його відносно коротке хронологічно існування в умовах наявності власного незалежного державного організму. Переважно ж українські землі на більш-менш короткий проміжок часу підпадали під економічну й політичну залежність від іноземних держав – Великого князівства Литовського, Речі Посполитої, Росії чи Габсбурзької монархії, що не могло не залишити відповідного карбу і на ментально-свідомісній сфері та національному характері українців. Цікаво простежити і більш опосередковані впливи на українську ментальність здобутків західноєвропейської духовної цивілізації, зокрема, трансформації на українському національному ґрунті ідей Реформації та Просвітництва, Протестантизму та інших течій духовного життя Європи на зламі середньовіччя і нового часу.

Надзвичайної актуальності набуває з'ясування рівнів інтелектуального та духовного розвитку окремих станів, верств і соціальних прошарків українського суспільства, впливу на їх свідомість інтеграційних процесів. При цьому слід пам'ятати про ту роль, яку відіграють у формуванні соціальної психології «елітарні прошарки суспільства як носії повної інформації про соціокультурну спадщину нації»[34]. В українському суспільстві другої половини XVII–XVIII ст. цю функцію надійно перебрали на себе представники заможних кіл козацтва – так звана козацька старшина та новонароджувана шляхта, які «були змушені, добровільно чи примусово, розділити роль політичного представника землі та захисника «малоросійських прав і вольностей» з українським гетьманом»[35].

Слід зауважити, що в новітній історичній літературі висловлено різні погляди щодо рівня національної свідомості українців на завершення першої половини XVII ст., хоча переважна більшість дослідників сходиться на тому, що революція застала українське суспільство на стадії досить високого духовного розвитку, який оцінюється як період національного піднесення[36]. Поява абсолютно нової якості в сучасній свідомості українців припадає на 1648–1676 рр. – добу Української національної революції. Отже, при дослідженні стрімких зрушень у тогочасному світосприйнятті українців завдання полягає насамперед в окресленні кола тих свідомісних рівнів і форм, зміни в яких ставали загальнонародним надбанням. При цьому перш за все необхідно акцентувати увагу на модифікаціях у політичному і соціальному свідомісних зрізах. По-друге, варто чітко означити сукупність тих чинників, які протягом лише кількох років обумовили якісні зрушення у світогляді українського суспільства.

Зауважимо, що досліджуючи суспільну свідомість українського соціуму XVII–XVIII ст., не можна не враховувати кількох важливих моментів. Ідеться насамперед про ступінь збереженості або ж нівелювання в ній таких громадянських цінностей, як козацький демократизм, особиста свобода, політична рівність, можливість утримання політичної влади, поняття національного, патріотизм, служіння вітчизні, лицарська гідність, козацькі та шляхетські

вольності тощо. По-друге, уже сьогодні цілком можливо поставити питання про міру впливу на суспільну свідомість тогочасних політичних та геополітичних факторів, з'ясувати, яким саме чином під їх дією відбувалася трансформація усталених на попередньому етапі стереотипів поведінки та ідейних переконань як представників різних соціальних прошарків, так і суспільства в цілому.

Ми свідомо фокусувалися на проблемах загальнонаціонального значення, крізь які так чи інакше переломлюється більш вузька, конкретизована на менш масштабніших явищах, окремих подіях, персоналіях проблематика.

Сьогодні новістична проблематика в Україні розробляється досить незначною кількістю фахівців, згуртованих навколо своєрідного координаційного осередку – відділу історії України середніх віків і раннього нового часу Інституту історії України НАНУ. Саме він і став базовим для виникнення в кінці 80-х – на початку 90-х рр. минулого століття сучасної медієвістичної і новістичної школи. На сьогоднішній день ця школа впевнено завойовує визнання наукового загалу. Її представниками вже сьогодні здійснено справжній прорив у дослідженні багатьох важливих аспектів української ранньонової історії, накопичено помітний досвід щодо створення узагальнюючих наукових праць. Думається, настав час застосувати цей досвід на новому дослідницькому рівні. Так, вочевидь, новітній українській новістичній школі (як, утім, і фахівцям з інших періодів) варто було б відшукати можливості приєднатися до зініційованого Берлінським університетом масштабного міжнародного науково-дослідного проекту «Європейська історія», який без присутності в ньому української складової виглядатиме далеко не завершеним.

Багатоаспектність й багатоситуативність українського історичного процесу неодмінно породжує й багатоваріативність його інтерпретаційного прочитання. Сьогодні ніхто не вправі нав'язувати історичній науці якусь одну методологію, один кут бачення. Історик сьогодні може і повинен застосовувати найрізноманітніші методи і принципи історичного дослідження, незалежно від того, пропонуються вони позитивістською історіографічною традицією, виходять із табору прибічників постмодернізму, становлять підвалини політичної антропології, гендерної чи інтелектуальної історії або випрацювані у сфері новітньої соціальної історії. Сьогодні історик повинен оволодіти майстерністю використання цивілізаційних і культурно-історичних підходів, вільного варіювання методикою широкого спектра дисциплін соціогуманітарної сфери, працювати як на рівні теоретичних узагальнень, відтворюючи історичний процес у комплексі взаємопов'язаних складових, так і заглиблюватися у розробку мікросюжетів, світ нетипового, унікального. Лише за умови такої багатоваріативності дослідницьких пошуків відкриваються реальні можливості реконструкції минулого в усій його багатогранності та багатовимірності.

Безперечно, будь-яке історичне дослідження не може бути стовідсотково об'єктивним, як би щиросердно вчений до цього не прагнув. Більшою або меншою мірою, але на ньому неодмінно позначиться світогляд, професіоналізм, інтелект, ціннісні орієнтації, громадянська позиція дослідника, сучасні йому суспільні запити. У зв'язку з цим хотілося б нагадати сентенцію, сформульовану кілька десятиліть тому британським істориком і філософом Р.Дж.Коллінгвудом: «Історик має право і зобов'язаний, користуючись методами, які притаманні його науці, скласти власне судження про те, яким є правильне рішення будь-якої проблеми, яка постає перед ним у процесі його праці»[37]. Дійсно – історіописання є творчість індивіда. Сукупність же індивідуальних бачень дозволяє наблизитися до реалістичної реконструкції минулого.

Сьогодні європейський історіографічний простір дощенту заповнений найрізноманітнішими науковими доктринами і концепціями, плюралістичними

думками і поглядами, які то мирно уживаються, то починають конкурувати між собою. Час доводить життєздатність одних і позбувається інших. Сьогодні напрацьовані унікальні методики як у традиційних наукових напрямах (як-то політична, соціальна, економічна історія), так і в дослідженнях ментальної та інтелектуальної сфер, історії повсякдення, історії довкілля, усної історії, локальних, регіональних, тендерних студіях. У кожній із них створені справжні шедеври (переважно на матеріалі європейського раннього нового часу), які дають невичерпний матеріал для наслідувань. Сьогодні накопичений значний досвід у дослідженні процесів націо- і державотворення за доби раннього нового часу, європейських ранньомодерних революцій, економічних і соціальних змін в європейських ранньонових суспільствах, випрацьовано нові підходи до подієвої історії, новий європейський наратив. Творчо засвоювати цей досвід і адаптувати до умов національної історичної традиції, вдосконалювати його й віднаходити нові варіативні можливості в дослідженні українського раннього нового часу, працювати як у ракурсі історичної практики, так і на рівні теоретичного синтезу – єдино плідний шлях для сучасної української новістики. Тільки таким шляхом можливе створення найбільш наближеної до реалій наукової моделі національної історії, її дійсно повноцінне вписання в цивілізаційний поступ людства.

[1] *Масненко В.В.* Історична пам'ять як основа формування національної свідомості // Укр. іст. журн. – 2002. – №5. – С.54–55.

[2] *Потульницький В.А.* Українська та світова історична наука: Рефлексії на межі століть // Укр. іст. журн. – 2000. – №1, 2, 3, 4.

[3] Там само. – №1. – С.3.

[4] Див., напр.: *Ранке Л.* Об эпохах новой истории. Лекции, читанные баварскому королю Максимилиану II / Пер. с нем. – Москва, 1898; *Козенко В.Д., Садовая Г.М.* О периодизации новой и новейшей истории в свете современных трактовок // Новая и новейшая история. – 1993. – №4. – С.87–96; «Круглый стол». Проблемы периодизации новой и новейшей истории // Там же. – 1995. – №1. – С.77–84; та ін.

[5] *Савельева И.М., Полетаев А.В.* Знание о прошлом: Теория и история: В 2 т. – Санкт-Петербург, 2003. – С.556.

[6] Там же.

[7] «Круглый стол». Проблемы периодизации новой и новейшей истории // Новая и новейшая история. – 1995. – №1. – С.77.

[8] *Козенко В.Д., Садовая Г.М.* О периодизации новой и новейшей истории в свете современных трактовок. – С.91; «Круглый стол». Проблемы периодизации новой и новейшей истории // Новая и новейшая история. – 1995. – №1. – С.78–82.

[9] «Круглый стол». Проблемы периодизации новой и новейшей истории... – С.79.

[10] *Савельєва И.М., Полетаев А.В.* Знание о прошлом... – С.589.

[11] Там же. – С.577.

[12] *Трельч Э.* Историзм и его проблемы. Логическая проблема философии истории / Пер. с нем. – Москва, 1994. – С.648.

[13] *Войтович Л.* Середні віки в Україні: хронологія, проблеми періодизації // Укр. іст. журн. – 2003. – №4. – С.138.

[14] Там само.

[15] Докладно про це див.: *Kocka J.* Das östliche Mitteleuropa als Herausforderung für eine vergleichende Geschichte Europas // Zeitschrift fur Ostmitteleuropa Forschung. – 2000. – Bd.49. – №2; *Le Goff I.* Europa bauen // *Schulze H.* Stadt und Nation in der europäischen Geschichte. – München, 1999; *Исламов Т.М.* Европейские историки о европейской истории // Новая и новейшая история. – 2003. – №5; та ін.

[16] *Верменич Я.* Історична регіоналістика в Україні: спроба концептуального аналізу. – К., 2001. – С.177.

[17] *Зашкільняк Л.* Сучасна світова історіографія. – Львів, 2007. – С.126.

[18] Див.: *Анкерсмит Ф.* Историография и постмодернизм // Современные методы преподавания новой и новейшей истории. II семинар «Методология и средства современно-

го исторического исследования». – Москва, 1996; Ankersmith F. The Origins of Postmodernist Historiographi // Historiographi between Modernism and Postmodernist (Contributions to the Methodology of Historical Research). – Amsterdam; Atlanta, 1994; «Постмодернистский вызов» и перспективы новой культурной и интеллектуальной истории // *Репина Л.П.* Новая историческая наука и социальная история. – Москва, 1998.

[19] *Горобець В.М.* Переяславсько-московський договір 1654 р.: причини і наслідки. Історіографічні традиції та історичні реалії // Українсько-російський договір 1654 р.: Нові підходи до історії міждержавних стосунків (Матеріали науково-теоретичного семінару). – К., 1995. – С.15.

[20] *Білокінь С.* Становище історичної науки в Україні // Український історик. – 1990. – №1–4. – С.138–144; *Його ж.* Чи маємо ми історичну науку // Літературна Україна. – 1991. – 5 січня; *Дашкевич Я.* Стан української історичної науки та завдання Наукового товариства ім. Т.Шевченка // *Дашкевич Я.* Україна вчора і нині. – К., 1993. – С.10–18; *Єльченко Ю.Н.* Важливі завдання вивчення історичної спадщини // Укр. іст. журн. – 1988. – №8. – С.6–10; *Забужко О.* Деміфілогізація історії // Слово і час. – 1990. – №3. – С.36–40; *Коваль М.В.* Завдання «Українського історичного журналу» в процесі перебудови історичної науки // Укр. іст. журн. – 1988. – №8. – С.21–28; *Лукін І.* Основні напрями перебудови // Укр. іст. журн. – 1888. – №8. – С.10–19; Про хід перебудови в інститутах Секції суспільних наук Академії наук УРСР // Укр. іст. журн. – 1987. – №5. – С.5–6; Республіканська програма розвитку історичних досліджень, поліпшення вивчення і пропаганди історії Української РСР // Укр. іст. журн. – 1990. – №11. – С.3–9; *Санцевич А.* Нові вимоги до методики історіографічних досліджень // Укр. іст. журн. – 1988. – №8. – С.38–41; *Сарбей В.* Проти войовничого нігілізму в історичній науці часів перебудови // Українська історична наука на порозі XXI століття. Харківський історіографічний збірник. – Вип.2. – Харків, 1997. – С.55–69; У пошуках історичної правди («круглий стіл») // Укр. іст. журн. – 1991. – №10. – С.3–10; 1992. – №2. – С.3–13; та ін.

[21] *Смолій В., Степанков В.* У пошуках нової концепції історії Визвольної війни українського народу XVII ст. – К., 1992.

[22] *Тош Д.* Стремление к истине. Как овладеть мастерством историка. – Москва, 2000. – С.104.

[23] *Смолій В., Степанков В.* У пошуках нової концепції історії Визвольної війни... – С.3.

[24] *Смолій В., Степанков В.* Українська національна революція середини XVII ст. – К., 1999. – С.87.

[25] *Смолій В., Степанков В.* Українська державна ідея: проблеми формування еволюції, реалізації. – К., 1997. – С.314.

[26] Див., наприклад: *Гуржій О.І., Смолій В.А.* Становлення української феодальної державності // Укр. іст. журн. – 1990. – №10; *Смолій В.А.* Українська козацька держава // Укр. іст. журн. – 1991. – №5; *Смолій В.А., Степанков В.С.* Правобережна Україна у другій половині XVII–XVIII ст.: Проблема державотворення. – К., 1993; *Степанков В.С.* Українська держава у середині XVII ст.: проблеми становлення й боротьби за незалежність (1648–1657 рр.): Автореф. дис. ... д-ра іст. наук. – К., 1993; *Його ж.* Українська козацька республіка в середині XVII ст.: особливості політичного устрою та соціально-економічних відносин. – Хмельницький, 1990; *Його ж.* Богдан Хмельницький і проблеми державності України // Укр. іст. журн. – 1991. – №9, 11; *Гуржій О.І.* Українська козацька держава в другій половині XVII–XVIII ст.: кордони, населення, право. – К., 1996; *Чухліб Т.В.* Гетьмани і монархи. Українська держава в міжнародних відносинах 1648–1714 рр. – К., 2003; 2-е доопр. і доп. вид. – К., 2005; Українська козацька держава: Витоки та шляхи історичного розвитку / Матеріали Всеукраїнських історичних читань. – Вип.1–8. – Київ; Черкаси, 1991–2002; та ін.

[27] Див., наприклад: Українське суспільство на зламі середньовіччя і нового часу: Нариси з історії ментальності та національної свідомості. – К., 2001; *Горобець В.* Еліта козацької України в пошуках політичної легітимації: Стосунки з Москвою та Варшавою, 1654–1665. – К., 2001; *Струкевич О.* Політико-культурні орієнтації еліти України-Гетьманщини (інтегральний погляд на питання). – К., 2002; *Кресін О.* Політико-правова спадщина української політичної еміграції першої половини XVIII ст. – К., 2002; Станіславський В. Запорозька Січ та Річ Посполита. 1689–1699. – К., 2004; та ін.

[28] *Горобець В.М.* Від союзу до інкорпорації: українсько-російські відносини другої половини XVII – першої чверті XVIII ст. – К., 1995; *Його ж.* Присмерк Гетьманщини: Україна в роки реформ Петра І. – К., 1998; *Путро А.И.* Левобережная Украина в составе Российского государства во второй половине XVIII века. – К., 1988; *Гой П.* Дипломатичні стосунки України з Московщиною. 1648–1651. – Львів, 1996; *Струкевич О.К.* Україна-Гетьманщина та Російська імперія протягом 50–80-х рр. XVIII століття (політико-адміністративний аспект проблеми). – К., 1996; *Верстюк В.Ф., Горобець В.М., Толочко О.П.* Українські проекти в Російській імперії // Україна і Росія в історичній ретроспективі: Нариси в 3-х т. – Т.1. – К., 2004; Україна та Росія: проблеми політичних та соціокультурних відносин. Зб. наук. праць. – К., 2003; та ін.

[29] Українсько-російський договір 1654 р.: Нові підходи до історії міждержавних стосунків (Матеріали науково-теоретичного семінару). – К., 1995; *Чухліб Т.* Переяслав 1654 року та проблема міжнародного утвердження Українського гетьманату. – К., 2003; Переяславська рада 1654 року (історіографія та дослідження). – К., 2003; Переяславська рада та українсько-російська угода 1654 р.: історія, історіографія, ідеологія. – К., 2005; *Брехуненко В.* Московська експансія і Переяславська рада 1654 року. – К., 2005; та ін.

[30] Див.: *Смолій В.А.* Передне слово // Україна та Росія: проблеми політичних і соціокультурних відносин. Зб. наук. праць. – К., 2003. – С.6.

[31] *Штогрин Д.* Концепція національної еліти в історіографії Дмитра Донцова // Людина і політика. – 2002. – №3. – С.51–52.

[32] Історія української культури: У 5 т. – Т.3: Українська культура другої половини XVII–XVIII століть. – К., 2003.

[33] *Смолій В.А.* Деякі дискусійні питання історії Коліївщини 1768 р. // Укр. іст. журн. – 1993. – №10. – С.21–29; *Його ж.* Коліївщина 1769 р.: малодосліджені сторінки історії // Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку. – Вип.3. – С.3–12.

[34] *Донченко О.* Концепція соціальної психіки суспільства. Стаття друга: соціальні стани та процеси // Філософська і соціальна думка. – 1994. – №3–4. – С.39.

[35] *Когут З.* Російський централізм і українська автономія. Ліквідація Гетьманщини. 1760–1830. – К., 1996. – С.62.

[36] Див., наприклад: *Дашкевич Я.* Національна самосвідомість українців на зламі XVI–XVII ст. // Сучасність. – 1992. – №3; та ін.

[37] *Коллингвуд Р.* Идея истории. Автобиография. – Москва, 1986. – С.244.

The article touches upon the series of problems connected with perspectives of development of early new history studies in Ukraine. In particular, the author focused attention on the significance that the early new period has in historical onward of Ukraine, on the problem of definition of its chronological bounds, shows the main thematic field in which further scientific searches should be developed.